



Monika HORÁKOVÁ

Tazatel(ka) z tábora nepřátel? K rozhovorům s vyhnanými a nuceně vysídlenými Němci vedeným tazatelkami narozenými v Československu¹

Abstract: *Questioner from the Bloc of Enemies? On dialogues with the expelled and displaced Germans that are led by the questioners born in Czechoslovakia*

It is a specific situation, when a Czech researcher interviews Sudeten German expellees. On the purely symbolic level, we can say „the representative of the expulsion“ meets the expellees who were displaced 1945 from Czechoslovakia. The author of the article presents its own (not yet finished) dissertation research. She deals with the Germans from Nová Bystřice and Jindřichův Hradec and their integration in Baden-Württemberg (Germany), from a historical anthropology point of view. The author compares own experiences with the oral history interviews with the experience of the ethnologist Libuše Volbrachtová who made also interviews with Sudeten German expellees, but already in the 1980s.

Key words: *oral history – interview – Sudeten Germans – expulsion*

V ýzkumy událostí souvisejících s koncem druhé světové války v Československu mohou kromě archivních pramenů zatím pracovat také se vzpomínkami přímých aktérů a akterek těchto událostí. Ke stále citlivým tématům v této kategorii patří vyhnání a nuceně vysídlení dvou až tří miliónů Němců² z Československa. Ti, kteří práci s přímými aktéry a aktérkami považují z odborného hlediska za přínosnou, mají vzhledem k délce lidského života omezené časové možnosti. Pro zmiňované výzkumy mají zásadní význam zejména narátoři a narátorky narození v letech 1920–1930, tedy generace dnešních devadesátníků a osmdesátníků, kteří v roce 1945 dospívali nebo stanuli na prahu dospělosti. Starší generaci lze do výzkumů zahrnout vzhledem k délce lidského života již jen v ojedinělých případech.

V případech, kdy se počet eventuálních narátorů postupně snižuje, se kvalitativní výzkum jeví v porovnání s kvantitativním výzkumem jako vhodnější. Jakýkoli kontakt se členy a členkami zkoumané a zároveň zmenšující se skupiny by mohl přinést širší

1 Tento článek vznikl v rámci projektu Specifického vysokoškolského výzkumu 2013-267 704.

2 K obtížím při určování počtu vyhnaných a nuceně vysídlených Němců z Československa blíže Tomáš STANĚK, *Německá menšina v českých zemích, 1948–1989*, Praha 1993, s. 21–38.



spektrum informací, jež by se neměly omezovat pouze na ty, které považuje za významné autor či autorka (kvantitativního) výzkumu. Kvalitativní výzkum je ze své povahy schopen zachytit širokou paletu informací. Sebrané rozhovory poskytují řadu dat, která mohou být redundantní pro probíhající výzkum, ale mohou být analyzována opakovaně či později v době, kdy se žijících aktérů již nebudeme moci zeptat. Metoda (pokud možno minimálně řízeného) rozhovoru se v takové situaci jeví jako ideální. Jednou z možností, jak zkoumat minulé události a jejich současné reprezentace, je orálněhistorický rozhovor.

Zásadním pro každý orálněhistorický výzkum je z metodologického hlediska vztah mezi narátorem a tazatelem,³ někdy též označovaný jako vztah mezi objektem a subjektem,⁴ a pro milovníky jazykolamů označovaný anglickými ekvivalenty jako vztah mezi intervieweeem a interviewerem.⁵ Tento vztah je determinován četnými faktory, mezi neovlivnitelné⁶ patří např. věkový poměr narátora a tazatele, genderové hledisko či aktuální společenská a politická situace.⁷ K relativně ovlivnitelným faktorům můžeme počítat intenzitu příprav na setkání s narátory, místo setkání či atmosféru během rozhovoru. Zvláštní kategorii tvoří téma rozhovoru, které je závislé na cílech výzkumu. Předkládaný článek se na příkladu dvou případových studií zabývá vztahem narátora a tazatele v případě, kdy téma rozhovoru je předmětem sporu (společenského, politického), a tazatel a narátor navíc symbolicky „zastupují“ opačné strany domnělého konfliktu.

Sledovaným případem je setkání narátorů z řad Němců vyhnaných a nuceně vysídlených z Československa po druhé světové válce a tazatelek narozených v Československu a „zastupujících“ tedy stranu vyhánějících. V článku představím zkušenosti z vlastního (a zatím stále probíhajícího) dizertačního výzkumu zabývajícího se z historicko-antropologického hlediska integrací Němců z Novobystřicka a Jindřichohradecka v Bádensku-Württembersku a porovnáám je se situací, v níž se v osmdesátých letech 20. století ocitla (dnes již zesnulá) etnoložka Libuše Volbrachtová.⁸ Ta se sice rovněž zabývala integrací vyhnaných Němců v Bádensku-Württembersku, na rozdíl od mého výzkumu však výběr narátorů nepodmiňovala původem z jediné lokality. Zatímco mé dosavadní

3 Miroslav VANĚK – Pavel MÜCKE, *Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie*, Praha 2011.

4 Libuše VOLBRACHTOVÁ, *Qualitative Methoden der Feldforschung: Vor- und Nachteile eines subjektiven Erkenntnisprozesses am Beispiel der Integration der Sudetendeutschen in Baden-Württemberg*, in: Mathias BEER, *Zur Integration der Flüchtlinge und Vertriebenen im deutschen Südwesten nach 1945: Ergebnisse der Tagung vom 11. und 12. November 1993 in Tübingen, Sigmaringen 1994*, s. 167–177, zde s. 168.

5 M. VANĚK – P. MÜCKE, *Třetí strana trojúhelníku*, s. 129.

6 Byť tuto kategorii označujeme jako neovlivnitelnou, nutno dodat, že každý v ní obsažený faktor má mnoho modifikací. Alespoň s těmito modifikacemi je možné dále pracovat. Např. feminita se může projevat v různé intenzitě: tazatelka volí (ne)vyzývavý oděv, (ne)upozorňuje na své případné mateřství apod.

7 M. VANĚK – P. MÜCKE, *Třetí strana trojúhelníku*.

8 L. VOLBRACHTOVÁ, *Qualitative Methoden der Feldforschung*.



zkušenosti s narátory-vyhnanci lze označit za pozitivní, Libuše Volbrachtová se během rozhovorů musela vypořádávat i s agresivními slovními výpady některých narátorů. Protože je známo, že orálněhistorické příručky věnují pozornost především přípravě na osobu narátora,⁹ je příhodné, že je předkládaný článek psán z tazatelského pohledu a pokouší se vyvolat diskuzi s tazateli o tazatelích. Cílem článku není sumarizovat výsledky uvedených výzkumů, ale pojednat o specifické metodologické otázce, která je s těmito výzkumy spjata.

Na úvod shrňme dosavadní poznatky o vztahu tazatele a narátora v orálněhistorickém výzkumu a definujme význam sousloví „tábor nepřátel“.

Vztah mezi tazatelem a narátorem se do značné míry odvíjí od kvality přípravy tazatele na vzájemné setkání. Přípravu můžeme pro naše účely rozdělit na dvě části: informační a osobní. Informační přípravou rozumíme zejména sběr a analýzu dosud známých poznatků o zkoumané společnosti či události, rešerše v archivech, osvojení si patřičných jazykových dovedností apod.¹⁰ Druhá část přípravy, kterou jsme označili jako osobní, spočívá v pokud možno písemné formulaci vlastních předpokladů a možných předpokladů.¹¹ Zmíněná osobní příprava by neměla být zanedbávána. Nepříjemným důsledkem by totiž mohl být nečekaný nesoulad při setkání s narátory, případně interpretační posun v závěrech výzkumu. Osobnost a rozpoložení výzkumníka by měly být reflektovány po celou dobu trvání výzkumu: „*Jeho pocity, dojmy a nálady musí být pečlivě zaznamenány, neboť výzkumník sám je nejen nejdůležitějším nástrojem analýzy, ale i potenciálním zdrojem zkreslení empirických dat.*“¹² Pokud bychom se nechali tímto doporučením inspirovat, znamenalo by to věnovat více pozornosti v protokolech k orálněhistorickým rozhovorům nejen narátorovi, ale také tazateli.¹³

Příprava, kterou jsme se dosud zabývali, patří k faktorům, které lze v rámci možností ovlivnit. Jak už jsme zmínili v úvodu článku, je nutné počítat také s faktory neovlivnitelnými. Mezi ně patří například věk či pohlaví tazatelů i narátorů. V těchto případech nelze všeobecně predikovat, které kombinace věku a pohlaví jsou pro rozhovor nejvhodnější. Autoři publikace *Třetí strana trojúhelníku* se domnívají, že z hlediska věku je mírně výhodnější, pokud jsou tazatel a narátor vrstevníci.¹⁴ I zde bychom pochopitelně našli výjimky. Například rozhovory, při nichž narátor může považovat tazatele za zástupce „nepřátelského tábora“, by mohly probíhat klidněji, pokud by byl tazatel výrazně mladší, a tedy dozajista nezáčastněný na případném historickém konfliktu. V případě genderového hle-

9 M. VANĚK – P. MÜCKE, *Třetí strana trojúhelníku*, s. 136.

10 Srov. Václav SOUKUP, *Dějiny antropologie: Encyklopedický přehled dějin fyzické antropologie, paleoantropologie, sociální a kulturní antropologie*, Praha 2004, s. 290.

11 M. VANĚK – P. MÜCKE, *Třetí strana trojúhelníku*, s. 131.

12 V. SOUKUP, *Dějiny antropologie*, s. 292.

13 K protokolům v orální historii např. M. VANĚK – P. MÜCKE, *Třetí strana trojúhelníku*, s. 154–156.

14 Tamtéž, s. 146.



diska se někteří autoři kloní k názoru, že nejsnadnější je vytvořit atmosféru vzájemné důvěry při rozhovoru, který spolu vedou dvě ženy či naopak dva muži.¹⁵ I na první pohled jasné rozložení genderových karet ovlivňují četné další faktory a jejich kombinace, zejména prolínání různých identit.

Ke zkoumání mnohorozměrných a prolínajících se mocenských vztahů můžeme jako analytický nástroj zvolit intersekcionalní přístup. Jak uvádí Marta Kolářová, vztahy nadřazenosti a podřazenosti se mohou projevovat jak v rámci genderových, rasových či třídních vztahů, tak i mezi nimi.¹⁶ Pro lepší ilustraci můžeme s inspirací v tomtéž článku aplikovat na setkání české tazatelky a narátora z řad vyhnaných Němců tzv. A/B/C analytický rámec: Narátor mužského pohlaví, vyhnaný Němec z nižší třídy (A) žije v domácnosti se svou německou manželkou (B). S narátorem přichází natáčet rozhovor česká tazatelka ženského pohlaví z vyšší třídy (C). Ve vztahu B a C zůstává gender stejný, liší se etnicita a třída. Ve vztahu A a B se projevuje genderová odlišnost, etnicita a třída zůstávají stejné. Pro nás zajímavý vztah mezi A a C je determinován genderovým, třídním i etnickým rozdílem, přičemž některý z nich může být dočasně marginalizován působením zbylých dvou.¹⁷ Identita je složena z mnoha částí. Která z těchto částí je v určitý okamžik nejsilnější, je dáno habitem aktérů rozhovoru.

Posledním neovlivnitelným faktorem determinujícím vztah mezi tazateli a narátory, kterému se budeme věnovat, je střet mezi identitami (rozumějme kolektivními), které jsou navázány jak na narátora, tak na tazatele. Tyto kolektivní identity vedou během rozhovoru k jevu popisovanému jako vztahový trojúhelník či trojjediná vazba.¹⁸ Narátor zároveň hovoří ke skupině, kterou si představuje za osobou tazatele (ke kolektivní identitě, kterou přiřazuje narátor tazateli), ale také ke skupině, jíž je sám členem.¹⁹ Jürgen Straub upozorňuje na nepřesné připisování jediné identity jednomu kolektivu. Je sice pravdou, že se větší počet lidí identifikuje se specifickou skupinou, tento příklon však každý z členů dané skupiny interpretuje zcela odlišně.²⁰ Je ovšem zřejmé, že individuální

15 Tamtéž.

16 Marta KOLÁŘOVÁ, *Na křižovatkách nerovnosti: gender, třída a rasa/etnicita*, in: Gender. Rovné příležitosti. Výzkum: Marginalizované skupiny žen (a mužů) [online] 9, 2008, č. 2, s. 1–10. Dostupné z URL: <http://www.genderonline.cz/uploads/1fc5997dc3eb6aeab17bf255e04d353f72db88cb_nakrizovatkach-nerovnosti.pdf> [cit. 2013-11-14].

17 Tamtéž.

18 M. VANĚK – P. MÜCKE, *Třetí strana trojúhelníku*, s. 129–130.

19 Sarah SCHOLL-SCHNEIDER – Miroslav SCHNEIDER – Matěj SPURNÝ, *Jeden region – jeden domov: Vzpomínky jako klíč k minulosti. Sudetské příběhy: vyhnančí, starousedlíci, osídlenci*, Praha 2010, s. 11–18, zde s. 17.

20 Viz také koncept seriality a sociálních kolektivit.



obraz kolektivu, který si jednotliví členové vytvářejí, je spoluutvářen představami ostatních členů skupiny, a obzvláště jejím vedením.²¹

Téma kolektivní identity nám může posloužit jako můstek k poslední teoretické otázce: Co může v orálněhistorickém výzkumu znamenat sousloví „tábor nepřátel“? V některých výzkumech se setkávají tazatelé a narátoři náležející ke skupinám, které mohou být na makroúrovni považovány za antagonistické, a to z politických, společenských, genderových a dalších důvodů. Můžeme rozlišovat případy, kdy je příslušnost ke skupině věcí volby, a kdy nikoli. Do první kategorie můžeme zařadit například voliče rozdílných politických stran (v českém prostředí by mohla být zajímavá situace, kdy by komunisticky smýšlející tazatel připravoval rozhovor s příznivcem již zrušené Dělnické strany sociální spravedlnosti). Do druhé kategorie patří například gender. Samozřejmě není automaticky konfliktní, pokud jakýkoli muž dělá rozhovor s jakoukoli ženou. Mohou však nastat případy, kdy dochází mezi oběma skupinami k napětí. „Tábory nepřátel“ vznikají tam, kde se jedna ze dvou skupin snaží získat (ať už oprávněně, či nikoli) mocenskou převahu nad druhou, přičemž tato snaha může být v některých okamžicích oboustranná. Rozlišit, zda antagonismus projevující se na makroúrovni nemá žádné dopady na individuální mezilidský kontakt realizovaný například během orálněhistorického interview, není snadné. U faktorů určujících příslušnost k té či oné skupině (např. etnicita), které mohou být zároveň zdrojem potenciačního „nepřátelství“, může docházet k určité kompenzaci například prostřednictvím habitů²² tazatele. Ukáže-li se například, že tazatel i narátor pochází z lékařské rodiny, může tato skutečnost kompenzovat jiné „nepřející“ faktory.

V následujících pasážích popíši dva výzkumy, v nichž figurují osoby, které by na makroúrovni mohly být považovány za zástupkyně nepřátelských táborů, a to zejména z politického, příp. společenského pohledu.

Z mnoha výzkumů věnujících se integraci vyhnaných Němců v Bádensku-Württembersku po roce 1945²³ se nyní zabývejme těmi dvěma, u nichž lze v základních parametrech vztahu tazatel-narátor nalézt zajímavou paralelu. V obou vystupuje tazatelka narozená na území dnešní České republiky, jejíž mateřtinou je čeština. Narátoři se rovněž narodili na území dnešní České republiky, jejich mateřtinou je však němčina a od čtyřicátých

21 Jürgen STRAUB, *Personale und kollektive Identität: Zur Analyse eines theoretischen Begriffs*, in: Aleida Assmann – Heidrun Friese (Hg.), *Identitäten: Erinnerung, Geschichte, Identität 3*, Frankfurt am Main 1998, s. 73–104, zde s. 96 a 102.

22 Pierre BOURDIEU, *Teorie jednání*, Praha 1998.

23 Např. Thomas GROSSER, *Die Integration der Heimatvertriebenen in Württemberg-Baden (1945–1961)*, Stuttgart 2006. S lokálním zaměřením např. Christian JUNG et al., *Zukunft mit Heimweh: Integration und Aufbauleistung der Heimatvertriebenen und Flüchtlinge im Neckar-Odenwald-Kreis*, Heidelberg u. a. 2013.



let 20. století žijí – donuceni okolnostmi – v Bádensku-Württembersku. Nyní tedy nejprve popíší základní parametry obou výzkumů a poté je budu teprve analyzovat.

Na prvním z těchto dvou výzkumů se pod vedením Utze Jeggla podílela etnoložka Libuše Volbrachtová v osmdesátých letech 20. století. V této době žila v Německu v emigraci. Výzkum s názvem „*Sudetendeutsche*“ nach 1945. *Einlebensprozesse deutsch-böhmischer Flüchtlinge. Distinktions- und Integrationschwierigkeiten einer Flüchtlingsgruppe in den Westzonen der Bundesrepublik* vznikl na půdě Institutu Ludwiga Uhlanda pro empirické kulturní vědy (Ludwig-Uhland-Institut für empirische Kulturwissenschaften) na univerzitě v Tübingenu.²⁴ Ačkoli se v názvu výzkumu explicitně neobjevuje, bylo Bádensko-Württembersko jeho součástí, a to právě tou, na níž se podílela Libuše Volbrachtová.²⁵

Z článku shrnujícího okolnosti výzkumu vyplývá,²⁶ že narátoři přistupovali k natáčení rozhovorů velmi negativně. Tento antagonismus se projevoval dvěma způsoby. Prvním projevem bylo, že třicet oslovených osob rozhovor hned na začátku odmítlo (Libuše Volbrachtová však neuvádí, kolik oslovených s rozhovorem celkem souhlasilo). Druhým projevem byly agresivní slovní výpady ze strany narátorů vůči tazatelce. Věnujme se nyní oběma projevům podrobněji (v míře, v jaké nám to dostupné informace o výzkumu umožňují).

Příčinu odmítnutí rozhovoru hned po prvním vzájemném kontaktu tazatele a narátora můžeme hledat na obou stranách. Zajímavé jsou pro nás však zejména ty, které lze z tazatelské pozice ovlivnit. Důležitou roli hraje již výběr a s ním spojený způsob oslovení případných narátorů. V popisovaném výzkumu došlo k náhodnému seskupení pravděpodobně vyššího počtu osob. Výzkumný tým oslovil Sudetoněmecké krajanské sdružení, Ackermannovu obec a Seligerovu obec. Některé narátory přivedla k výzkumu osobní známost s některým z členů výzkumného týmu. Zastoupeny byly zároveň všechny významné oblasti, v nichž čeští Němci do roku 1945 žili. Protože z článku Libuše Volbrachtové²⁷ není patrné, co přesně „kontaktování“ jmenovaných organizací znamená, nelze postup posuzovat detailněji (požádal např. výzkumný tým o rozeslání vlastnoručně formulovaného dopisu, či požádal o ústní reprodukování informace o chystaném výzkumu?). Jisté však je, že v úvodní komunikaci s případnými narátory došlo z dnešního pohledu k některým chybám.²⁸ Libuše Volbrachtová například kriticky hodnotí skutečnost, že někteří narátoři nevěděli, že partnerkou v rozhovoru jim bude Češka. Osobní setkání

24 L. VOLBRACHTOVÁ, *Qualitative Methoden der Feldforschung*, s. 176.

25 Sborníkový příspěvek Libuše Volbrachtové, z něhož vychází také předkládaný článek (viz citace výše), na výzkum v Bádensku-Württembersku explicitně odkazuje.

26 L. VOLBRACHTOVÁ, *Qualitative Methoden der Feldforschung*.

27 Tamtéž.

28 Orální historie byla v Německu na konci osmdesátých let 20. století poměrně čerstvě zformována (podrobněji M. VANĚK – P. MÜCKE, *Třetí strana trojúhelníku*, s. 39–42). Lze proto předpokládat,



pak bylo podle Vollbrachtové rozpačité a nepřipravenost narátora na situaci rozhovor (minimálně na jeho počátku) negativně ovlivnila.²⁹

Jak už bylo řečeno, během některých rozhovorů se tazatelka musela vyrovnávat také s agresivními slovními výpady ze strany některých narátorů. Pro ilustraci uvedme citaci části rozhovoru s narátorkou narozenou v roce 1913 v Liberci.³⁰

U: „Also Ihr Volk war auch nicht eines der besten. Und [...] das ist ein Schandfleck [...], der bleiben wird. [...] Das läßt sich nicht mehr gutmachen; der Havel hat 's ja auch gesagt, Sie müssen sich schämen. [...] Meine Verwandten saßen 500 Jahre auf demselben Hof und wurden rausgejagt wie die Hunde [...]. Ja, aber sagen Sie, was war das für Sie für ein Gefühl, daß Sie nach Deutschland kamen?“

I: „Wieso Gefühl?“

U: „Na ja, ich meine, Sie wußten doch, was uns bei ihrem Volk angetan wurde. Und dann, daß Sie hierherkommen. Das ist, das erstaunt mich immer wieder: wir waren so schlecht und wir waren der letzte Dreck unter Gottes Sonn und dann kommen die dahin. Denn es sind ja viele, die da kommen.“³¹

Uvedená citace vyžaduje několik poznámek. Narátorka se narodila v roce 1913. Patří tedy ke generaci, která s nuceným opuštěním svého původního domova po druhé světové válce přišla o zázemí, na jehož vytváření se již několik let aktivně podílela (ať už máme na mysli práci na rodném statku, či společenské vazby v nejbližším okolí). Po příchodu do Bádenska-Württemberska museli lidé s nižším ročníkem narození začít budovat všechno podruhé a ne vždy se jim to podařilo (např. obtížné hledání zaměstnání u starší generace již bylo v literatuře dostatečně popsáno).³² Relativně snadnější pozici mohli mít lidé narození o generaci později, kteří sice také přišli o svůj původní domov, vstup do aktivní fáze života je však teprve čekal. Odmitavou reakci narátorky by tak bylo možné vysvětlovat mimo jiné i existenční frustrací.

že v této době ještě nepředstavovala pro výzkumníky a výzkumnice dostatečně silnou metodologickou oporu.

29 Tamtéž, s. 171.

30 Tamtéž, s. 174.

31 Překlad Moniky Horákové: Narátorka: „Váš národ tedy také nepatřil k nejlepším. A to je hanba, která zůstane. To už se nedá napravit. Havel to přece také říkal, že se musíte stydět. Moji příbuzní žili 500 let na jednom statku a byli vyhnáni jako psi. Ano, ale řekněte, jak jste se cítila, když jste přišla do Německa?“ Tazatelka: „Jak to myslíte?“ Narátorka: „Věděla jste přece, co nám váš národ udělal. A pak přijdete zrovna sem. To mě nepřestane udivovat. Nejdřív jsme byli ta poslední špina pod božím sluncem a vy sem pak přijdete. Protože těch je mnoho, kteří sem přicházejí.“

32 T. GROSSER, *Die Integration der Heimatvertriebenen in Württemberg-Baden*.



Libuše Volbrachtová zvolila jako strategii přiblížení se k narátorům (a sloužící k překonání hranice mezi dvěma „nepřátelskými tábory“) svůj příběh emigrantky, tedy člověka, který také musel opustit svůj původní domov. Z citátu však vyplývá, že tato strategie byla nefunkční. Narátorka naopak fakt, že si tazatelka k emigraci „zvolila“ právě „jejich“ Německo, považovala vzhledem ke vzájemným špatným vztahům mezi sudetskými Němci a Českoslováky za jakousi bezpáteřnost. Narátorčinu obranu Německa před československými emigranty můžeme dále interpretovat dvěma způsoby. Spíše odvážnější interpretace by mohla naznačovat, že narátorka klade rovnítko mezi vyhnance a Německo, jako by se vyhnanci stali jeho nedílnou součástí a nebyli ze zdejší společnosti vytlačováni na okraj. Není naším úkolem posuzovat, zda vyhnanci byli (či jsou) ostrakizovanou skupinou v německé společnosti. Významný je ovšem fakt, že v sebe prezentaci v jiných situacích sudetští Němci na jisté vydělování z německé společnosti často upozorňují. Proč je tomu v uvedené citaci naopak a nakolik může tato poloha souviset s konfrontací s českou tazatelkou, tomu se budeme podrobněji věnovat v analytické kapitole. Druhá interpretace je jednodušší: Narátorka se přítomností Čechoslováků, kteří ji už jednou „připravili o domov“, cítí ohrožena, bez ohledu na to, jak se jí v Německu daří. Zároveň je z citace (a nakonec i mé předešlé věty) patrné, že narátorka uplatňuje koncept kolektivní viny.

Orálněhistorický výzkum zabývající se integrací Němců z Novobystřicka a Jindřichohradecka v Bádensku-Württembersku probíhá v rámci mého doktorského studia oboru historická antropologie na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze. V dizertační práci se zabývám tezí, nakolik lze dnes Němce pocházející ze zmíněné oblasti považovat v Bádensku-Württembersku za cizí sociální skupinu. Na rozdíl od dalších nikoli nečetných prací zejména německé provenience, které se integrací vyhnanců rovněž zabývají, se popisovaný výzkum omezuje pouze na vyhnance žijící do roku 1945 v jediné lokalitě. Ostatní autoři se ve svých pracích orientují pouze podle nového místa bydliště vyhnanců po roce 1945. Zabývají se tedy například vyhnanci přišedšími do Bavorska bez ohledu na místo jejich původního domova.³³

Místo původu lze ovšem považovat za významný determinant zaujímaných strategií jakékoli nuceně přesídlené skupiny v jejím novém domově. Německy hovořící obyvatelstvo Novobystřicka a Jindřichohradecka tvořili do roku 1945 zejména rolníci a drobní živnostníci, přímo v Nové Bystřici a jejím okolí žil větší počet průmyslových dělníků.³⁴

33 Např. Marita KRAUSS, *Integrationen: Vertriebene in den deutschen Ländern nach 1945*, Göttingen 2008. Příchodem několika milionů nových obyvatel po roce 1945, ovšem rovněž bez důrazu na jejich původní domov, se zabývá také např. sborník Sylvia SCHRAUT – Thomas GROSSER, *Die Flüchtlingsfrage in der deutschen Nachkriegsgesellschaft*, Mannheim 1996.

34 David KOVAŘÍK, *Němci na Jindřichohradecku po roce 1945*, in: Adrian von Arburg – Tomáš Dvořák – David Kovařík, *Německy mluvící obyvatelstvo v Československu po roce 1945*, Brno 2010, s. 152–171, zde s. 159.



Na území dnešního Bádenska-Württemberska, kam se zkoumaná skupina po roce 1945 dostala, byl podle Thomase Grossera pracovních míst v zemědělství dostatek. Ani to však ještě nezaručovalo nově příchozím dobré uplatnění. Majitelé zemědělských usedlostí měli zájem zejména o zdravé muže v produktivním věku, kteří se však převážně zatím nevrátili z války. Transportem přijely ženy s dětmi a také starší a nemocní lidé.³⁵

V otázce konfese představovala zkoumaná skupina téměř monolitickou římsko-katolickou komunitu.³⁶ V Bádensku-Württembersku naopak převažovalo obyvatelstvo s evangelickým vyznáním, a to jak při sčítání v roce 1939, tak v roce 1950.³⁷

Cílem výzkumu je natočit kolem patnácti rozhovorů, a ty následně podrobit analýze. Sběr rozhovorů je dosud hotov z poloviny.

Posuzujeme-li u konkrétního výzkumu vztah narátora a tazatele, je vždy dobré znát motivaci tazatele k výběru daného tématu. Zásadní pak může být i otázka, zda jako první vzniklo téma výzkumu, a teprve potom navazoval tazatel vztah k narátorům, či tomu bylo naopak. V případě svého výzkumu jsem některé narátory znala dříve, než jsem s disertačním projektem začala, a nutno dodat, že právě oni mě k výběru tématu výzkumu inspirovali. Předchozí znalost zkoumaného prostředí dále usnadňovala pohyb mezi narátory (a to i mezi těmi, které jsem poprvé oslovila teprve v souvislosti s výzkumem). Jeden z narátorů naše vzájemné seznámení spontánně zakomponoval do závěru rozhovoru: „*Und irgendwann ist dann eine schwarzhaarige junge Frau aufgetaucht und hat gesagt, sie heisst Monika Horakova. Dann hat sie es uns aufgeklärt, dass heisst Horáková. Das habe ich ein paar mal eingeübt, und seit dem haben wir uns auch gut angefreundet.*“³⁸

Přátelský vztah mezi tazatelem a narátory může nabývat různé intenzity. V této souvislosti připomeňme norskou-švédský film *Povídky z kuchyně*,³⁹ který zpracovává dilema zajímavé zejména pro antropology a antropoložky využívající metodu zúčastněného pozorování. Nakolik se má výzkumník stát součástí prostředí, které zkoumá? Jak přílišná identifikace s objekty výzkumu ovlivňuje analytický úsudek? Jak přátelské vztahy „vylepšují“ – někdy i nevědomě – obraz zkoumaného? Ve svém výzkumu popisují vztahy s narátory jako velmi přátelské. Nejen, že žádný z narátorů rozhovor neodmítl. Všechna

35 T. GROSSER, *Die Integration der Heimatvertriebenen in Württemberg-Baden*, s. 69–70.

36 Gerald FRODL – Walfried BLASCHKA, *Der Kreis Neubistritz (Südböhmen) und das Zlabingser Ländchen von A bis Z*. Geislingen an der Steige 2008, s. 23. Dostupné z URL: <http://www.suedmaehren.eu/images/stories/suedmaehren_az/neubistritz_abisz.pdf> [cit. 2014-09-04].

37 Walter MENGES, *Wandel und Auflösung der Konfessionszonen*, in: Eugen Lemberg – Friedrich Edding (Hg.), *Die Vertriebenen in Westdeutschland*, Kiel 1959, s. 1–22, zde s. 6.

38 Rozhovor s E. V., říjen 2011. Překlad Moniky Horákové: „*A pak se jednou objevila černovlasá mladá paní a řekla, že se jmenuje Monika Horakova. Vysvětlila nám ale, že příjmení se vyslovuje Horáková. Několikrát jsem si to procvičil. Od té doby jsme se také spřátelili.*“

39 *Povídky z kuchyně* (v originále Salmer fra kjøkkenet), režie: Bent Hamer, 2003.





setkání se zatím nesla v přátelském duchu, pohoštění či drobné dárky nebyly výjimkou. To mělo vliv i na protokoly z rozhovorů, které se rozrostly až do podoby antropologických terénních deníků. Bylo například zajímavé sledovat, jaké pohoštění narátoři připravují. Někteří se pyšnili bábovkou podle jihomoravského receptu své babičky, odkazovali tím tedy na svůj původní domov. Jiní naopak záměrně připravili preclíky s máslem, pečivo hojně rozšířené v Bádensku-Württembersku, tedy už v novém domově. Deklarovaným cílem v takovém případě bylo seznámit českou tazatelku s lokální specialitou.

Jak jsem již jednou zmínila, tyto vztahy vznikly v některých případech ještě před začátkem výzkumu, a to na základě několikaleté profesní spolupráce s organizací Heimatkreis Neubistritz. Pod vedením rakouského historika Niklase Perziho jsem se podílela na realizaci přeshraniční Stezky 20. století, která mapuje život Němců, Čechů a Rakušanů na Novobystřicku a Jindřichohradecku a v přílehlých rakouském příhraničí. Součástí projektu byla také rekonstrukce muzea v Reingers (nejseverněji položená obec v Rakousku, těsně u hranice s Českou republikou), jehož expozice se detailně zabývá životem Němců na Novobystřicku a Jindřichohradecku do roku 1945. O několik let později jsem editovala publikaci popisující téměř šedesát vesnic na stejném území, které byly do roku 1945 převážně německé.⁴⁰ Ve všech zmíněných projektech jsme spolupracovali s organizací Heimatkreis Neubistritz, která Němce (a jejich potomky) z daného území sdružuje. Za tímto účelem jsme se opakovaně účastnili také setkání bývalých jihomoravských Němců ve městě Geislingen/Steige v Bádensku-Württembersku. V roce 2012 mi předseda organizace Heimatkreis Neubistritz Franz Schöberl předal ocenění „za práci pro náš domov“.⁴¹ S některými narátory udržuji i soukromé vztahy na úrovni zasílání vánočních a novoročních přání a drobné vzájemné výpomoci (z mé strany nejčastěji pomoc s tlumočením např. v kontaktu vyhnanců Němců s jejich českými příbuznými, v kontaktu s místními samosprávami ve vsích, kde vyhnanci do roku 1945 žili apod.). To je pochopitelně zcela jiná výchozí pozice pro výzkum, než v jaké se nachází ten, kdo nejdříve určí téma, a teprve potom zjišťuje, zda je možné získat k němu narátory, s nimiž se poté více či méně úspěšně seznamuje.

Někteří mohou označit takto blízký vztah s narátory za nevhodný, a to s výtkou, že v takové fázi již není možné prostředí zkoumat kriticky a výsledek se může v nejkrajnějším případě stát spíše zprávou vyhnanců Němců o tom, jací si přejí v očích českého publika být. Výhodou však je naopak možnost prostoupit do vyhnaneckého prostředí, vést s některými narátory více interview než dvě standardní, upřesňovat získané informace

40 Monika HORÁKOVÁ, *Heimatkreis Neubistritz in Wort und Bild. Domovský okres Nová Bystřice slovem a obrazem: 1945–2010*, Geislingen/Steige 2010.

41 Třístupňové ocenění (zlaté, stříbrné a bronzové) předává každoročně předseda organizace Heimatkreis Neubistritz při setkání v Geislingenu/Steige na přelomu července a srpna.





během neformálních rozhovorů atd. Za pomoci terénního deníku (s inspirací v antropologii) je pak možné zohledňovat při výzkumu vliv prostředí na rozhovor a na narátory. O výhodách přátelských (rodinných) vazeb uvažuje také Lenka Krátká ve svém příspěvku pro sborník *Deset let na cestě*.⁴² Uvádí, že tazatelova osobní zainteresovanost může přinášet do výzkumu určité zkreslení, protože osobně blízcí narátoři se více než ti neznámí snaží popsat „sebe sama v co nejlepším světle“ a může se u nich projevovat snaha „ovlivňovat vztahy v rodině“.⁴³

V každém případě se tak naskýtá příležitost získat informace, které by soukromě nezainteresovaný výzkumník nezískal. Pro tazatelku pochopitelně vyvstává v této souvislosti problém etický. Je nutné vyřešit otázku, kde je hranice, za níž končí narátor jako dobrý známý a začíná narátor jako objekt výzkumu.

Závěrem těchto úvah konstatujeme, že blízký vztah s narátory přináší více výhod než nevýhod. Zásadní je však tuto propojenost dostatečně reflektovat. Texty vzniklé z takového výzkumu se pak nakonec samy mohou stát dalším předmětem vědeckého zájmu, a to nejen na úrovni odborných recenzí.

Nyní se pokusme analyzovat, co ze dvou výše popsanych případů vyplývá. Srovnáváme dva výzkumy, v nichž tazatelky učinily se sudetoněmeckými narátory rozdílnou zkušenost. Obě byly během výzkumu vnímány jako Češky, a splňovaly tedy podmínku pro zajímavé napětí vznikající při rozhovoru dvou osob, které mohou být na makroúrovni považovány za zástupkyně „nepřátelských táborů“. Chceme-li popisy z uvedených dvou příkladů zobecnit do všeobecně platných tezí, je řešením zaměřit se na rozdíly, které oba výzkumy charakterizují. A to jak po stránce situační – tedy v jakých pozicích a rolích jednotlivé aktérky vystupovaly, tak i podle způsobu technické realizace výzkumu. V závěru textu se pokusím analytická zjištění promítnout do sady doporučení, která by mohla výzkumníkovi či výzkumníci realizující výzkum – jsouce vnímáni jako zástupci nepřátelského tábora – napomoci překonat některá úskalí, která při takovém výzkumu mohou vzniknout.

Následuje výčet rozdílů mezi oběma výzkumy:

1. Libuše Volbrachtová nezohledňovala při výběru narátorů přesné místo jejich původního domova. Jedinou podmínkou bylo, aby narátoři pocházeli odkudkoli z Československa. Měla tedy mnohem širší pole výběru, než se nabízelo u druhého výzkumu, který zohledňoval pouze narátory žijící do roku 1945 na území Jindřichohradecka a Novobystricka. Tento rozdíl se však pro naše úvahy jeví jako nevýznamný.

42 Lenka KRÁTKÁ, *Nejsou mezi námi jen slova. O některých úskalích využívání metody orální historie*, in: Miroslav Vaněk – Přemysl Houda – Pavel Mücke (edd.), *Deset let na cestě: orální historie na Sovinci 2002-2011*, Praha 2011, s. 42–55.

43 Tamtéž, s. 45.



2. Výzkum Libuše Volbrachtové probíhal v osmdesátých letech 20. století, kdy bylo ještě v mnohem vyšší míře možné setkání s narátory narozenými před rokem 1920, tedy těmi, kteří s rokem 1945 přišli jak o hmotný majetek, tak o velkou část vybudovaných sociálních vazeb. Některé ztráty se pro ně ukázaly jako definitivně nevratné, např. společenská prestiž. Druhý výzkum zahrnuje, vzhledem k pozdější době, v níž probíhá, pouze narátory mladších generací, kteří se svým aktivním životem v roce 1945 teprve začínali. Také Libuše Volbrachtová zaznamenala, že narátoři mladší generace se během rozhovoru chovali přátelštěji.⁴⁴ z výše uvedeného vyplývá, že u starších narátorů je nutné uvažovat o určité míře frustrace.

3. Způsob oslovování narátorů byl u obou výzkumů rovněž odlišný. Zatímco výzkumný tým, jehož členkou byla Libuše Volbrachtová, se spoléhal z velké části na kontakty získané zprostředkovaně z několika vyhnaneckých organizací, druhý výzkum pracoval z větší části s kontakty založenými buď na osobní známosti tazatelky a narátorů, nebo založenými na doporučení od dalších vyhnanců. Bylo tedy již možné kalkulovat se vzájemnou důvěrou a rozhovory se mohly nést v přátelské atmosféře. A to se týká i rozhovorů realizovaných s narátory, které jsem doposud neznala. I zde sehrála pozitivní roli moje obeznámenost s prostředím organizace či možnost se odkázat na společné známé (jedná se o relativně kompaktní a nominálně ne příliš početné sdružení), případně snadno získat doporučení pro realizaci rozhovoru od osob, které znám dlouhodobě.

4. Libuše Volbrachtová popisuje, že nepřátelská atmosféra panovala během rozhovorů zejména u narátorů, na něž získal výzkumný tým kontakt prostřednictvím Sudetoněmeckého krajanského sdružení (Volbrachtová píše o „*die Landsmannschaften*“⁴⁵). Zdůvodňuje to „rozdílným pohledem na novodobé dějiny“:⁴⁶ „*Bei ihnen spürte man immer den Abstand, der meiner Ansicht nach in der unterschiedlichen Geschichtsauffassung über die jüngere Geschichte begründet war. Was für mich und meine tschechischen Landsleute ein Grund der Begeisterung ist, nämlich die Gründung der Tschechoslowakischen Republik im Jahre 1918, und damit die staatliche Eigenständigkeit, ist für die Sudetendeutschen der Anfang ihrer Tragödie.*“⁴⁷

44 L. VOLBRACHTOVÁ, *Qualitative Methoden der Feldforschung*, s. 173.

45 Libuše Volbrachtová zde nemá na mysli výhradně členskou základnu Sudetoněmeckého krajanského sdružení, ale i „nahestehende Gruppierungen“ (spřízněná uskupení). Jedná se o důležitý dodatek. Silná a aktivní síť skupin zvaných Heimatkreise, které fungují pro většinu dříve převážně německojazyčných míst ležících dnes na území České republiky, není totožná s organizační strukturou Sudetoněmeckého krajanského sdružení. Člen skupiny Heimatkreis nemusí být nutně členem Sudetoněmeckého krajanského sdružení.

46 L. VOLBRACHTOVÁ, *Qualitative Methoden der Feldforschung*, s. 173.

47 Tamtéž. Překlad Moniky Horákové: „*Byl u nich vždy cítit jistý odstup, který byl podle mého názoru zapříčiněn rozdílným pohledem na novodobé dějiny. Založení Československa v roce 1918 a s ním*



Takové tvrzení by ovšem znamenalo, že zmiňovaní narátoři se seznámili s pohledem, jaký měla na novodobou historii Libuše Volbrachtová. Pouze s touto znalostí mohli zaujmout „rozdílný pohled“. Předpokládejme také, že Libuše Volbrachtová už před začátkem výzkumu interpretaci dějin z pohledu krajanského sdružení znala. Taková konfrontace však situaci během rozhovoru mohla jen zkomplikovat. Další možnou interpretací je, že Libuše Volbrachtová svůj pohled na novodobé dějiny explicitně před narátory neprezentovala. Vycházela ovšem z předpokladu, že sudetští Němci se domnívají, že všichni Češi považují vznik Československa za „důvod k nadšení“, přičemž Libuše Volbrachtová se sama k tomuto pojetí shodou okolností také hlásí. I zde by však mělo platit, že názor tazatelky na vznik Československa či čehokoli jiného je nepodstatný, protože tazatelčiny postoje nejsou v popisovaném případě předmětem výzkumu.⁴⁸

Dále: tvrdí-li Libuše Volbrachtová, že mladší generace jednaly během rozhovorů přátelštěji, zatímco narátoři navázaní na Sudetoněmecké krajanské sdružení napjatěji, znamená to, že se výzkum nezabýval mladšími generacemi navázanými na sdružení? To se jeví jako nepravděpodobné, ovšem dokázat to zatím nemůžeme. Přidejme také argument, že druhý výzkum, jímž se tento článek zabývá, pracoval zatím výhradně se členy a členkami Sudetoněmeckého krajanského sdružení a členy a členkami organizace Heimatkreis Neubistritz, kterou je možné považovat za spřízněnou krajanskému sdružení. Přesto během rozhovorů žádná nepřátelská atmosféra dosud nevznikla. Zdá se tedy, že prubířským kamenem není, jak uvádí Volbrachtová, členství v organizaci.

5. Obě tazatelky se lišily ročníkem narození. Zatímco Libuše Volbrachtová se v některých případech mohla setkávat i se svými vrstevníky, já jsem se vůči narátorům nacházela v pozici „tázající se vnučky“. Setkání, při němž popisují starší narátoři mladší tazatelce události, které nemohla zažít, se může odehrávat v přátelštější atmosféře než rozhovor mezi dvěma vrstevníky, kteří oba dva popisovanou dobu zažili a již v jejím průběhu si na ni mohli utvářet názor. Aby však naše úvahy byly pestřejší, zmiňme ještě soubor rozhovorů, který koncem osmdesátých let 20. století sestavila Alena Wagnerová. Rovněž z pozice české tazatelky publikovala patnáct rozhovorů se sudetskými Němci, kteří jsou příslušníky tzv. druhé generace vyhnaných. Jak autorka zdůrazňuje, jako tazatelka se v tomto případě setkávala se svými vrstevníky: „*Den Schwerpunkt des vorliegenden Buches bilden Gespräche mit den aus Böhmen und Mähren stammenden Deutschen der Jahrgänge 1930-1940, die heute in einem der beiden deutschen Staaten leben. [...] Wesentlich für die Konzeption des vorliegenden Buches ist, daß sich hier als Gesprächspartner zum erstenmal in dieser Form Landsleute und Generationsgenossen begegnen: die Angehörigen*

státní samostatnost, které jsou pro mě a mé české krajany důvodem k nadšení, je pro sudetské Němce počátkem jejich tragédie.“

48 K subjektivitě výzkumníka podrobně M. VANĚK – P. MÜCKE, *Třetí strana trojúhelníku*, s. 131.



der zweiten Generation der Vertriebenen mit der Autorin, die als Tschechin sozusagen der zweiten Generation der „Vertreiber“ angehört.“⁴⁹

V úvodu ke knize se Alena Wagnerová o žádných případných konfliktech nezmiňuje, pouze děkuje narátorům a narátorkám za vstřícnost při poskytování rozhovoru. Zdůrazníme však, že Alena Wagnerová pracovala na rozdíl od Libuše Volbrachtové rovněž s mladší generací vyhnanců. V každém případě se lze domnívat, že čím mladší je tazatel/ka a narátoři, o to méně je uplatnitelný princip kolektivní viny, protože poválečné události jsou již vzdálenější.

6. Významný rozdíl mezi výzkumy tkví v jejich samotné organizaci. Libuše Volbrachtová byla členkou širšího týmu a pravděpodobně neměla výlučné slovo při designu výzkumu a organizaci sběru dat. Vzhledem k tomu, že výzkumnice s „českou“ identitou se dostávala během realizace výzkumu do složitější situace, měla být tato skutečnost při sběru rozhovorů reflektována. Dopustit situaci, kdy je respondent jakkoliv nepříjemně překvapen, například tím, že domluvený rozhovor realizuje osoba, která je v symbolické rovině nositelkou zdroje negativních emocí, lze z dnešního pohledu označit za chybu výzkumu. Tento bod – tedy existence jisté chyby – jsem zařadila jako poslední a zdráhám se ho explicitně označit za rozdíl mezi oběma výzkumy ve smyslu absence chyb v mém vlastním výzkumu. Je zřejmé, že každý výzkum obsahuje řadu chybných kroků a není nikdy po metodologické či faktické stránce zcela bezchybný.

Načrtnutých šest aspektů zachycujících rozdíl mezi dvěma výzkumy působí na první pohled poněkud nesourodě. Pro další práci s nimi je analyticky rozdělme do tří kategorií, se kterými budeme následně pracovat jako s celky. První a zároveň nejmenší kategorie obsahuje aspekty nemající žádný impakt na vztah mezi tazatelkami a narátory. Projde-li identifikovaný aspekt „sítím relevance“, bude rozdělen do zbylých dvou kategorií. Druhou kategorii tvoří aspekty, které jsou dány rozhodnutím či jiným přímým konáním výzkumníka. Do třetí a poslední kategorie přiřadíme aspekty s nezměnitelným základem. Ten je dán konfigurační stavu, situací, která není přímo ovlivnitelná výzkumníkem.

Do první kategorie „bezvýznamných“ aspektů lze zařadit bod č. 1 – geografická specifiky výběru narátorů jsou v tomto ohledu nevýznamná a nadále si jich už nebudeme všimati. Je pravděpodobné, že do této kategorie by bylo možno identifikovat a zařadit daleko více aspektů, které nemají žádný dopad na téma pojednávané v tomto textu. Je tedy zřejmé, že tato kategorie není vyčerpávajícím způsobem naplněna, přesto se zdá být účelnější upřít pozornost spíše na zbylé dvě kategorie.

49 Překlad Moniky Horákové: „Těžištěm předkládané knihy jsou rozhovory s Němci, kteří pocházejí z Čech a Moravy, narodili se v letech 1930–1940 a dnes žijí v jednom ze dvou německých států. Podstatné je, že se při rozhovorech poprvé setkali krajané a vrstevníci: příslušníci druhé generace vyhnanců a česká autorka nepřímo zastupující druhou generaci vyhánějících.“



Do druhé kategorie, která sdružuje aspekty aktivně ovlivňované výzkumníkem, přiřadíme body 3 a 6. Aspekt označený číslem 3 (osobní známosti ve zkoumané skupině) je dán odlišnou dobou přípravné fáze u obou projektů. Zatímco mému výzkumu předcházela několikaletá spolupráce se zkoumanou skupinou, a z ní plynoucí existence důvěry, výzkum, na němž participovala Libuše Volbrachtová, byl charakteristický tím, že lidé, s nimiž měla dělat rozhovor, ji vůbec neznali, dokonce byli i v některých případech překvapeni, že se jedná o Češku (viz kapitola popisující zmiňovaný výzkum).

Aspekty s číslem 3 a 6 mají v případě výzkumu Libuše Volbrachtové jednoho společného jmenovatele. Jedná se o problémy vzniklé nedostatečnou přípravou na vstup do terénu. Vstup do terénu nelze vnímat staticky, ale jako proces, který není nikdy dokonalý a dokončený. Vedlejším produktem časové investice je bezesporu i lepší poznání terénu.

Je-li možné shrnout výše uvedené do jistého doporučení pro výzkumníky a výzkumnice, ukazuje se, že pokud výzkumník předpokládá či v začátcích výzkumu identifikuje možnou antipatii vůči své identitě, musí si uvědomit, že chce-li opravdu realizovat tento výzkum, bude muset investovat více energie a času vstupování do terénu, aby jeho pozice byla stabilnější a sociální vazby intenzivnější. Klíčové je, aby měl tazatel ve výzkumných strukturách vlastní důvěryhodnou reputaci a nebyl pouze nositelem abstraktní identity. Je zřejmé, že časové dispozice většiny výzkumů jsou omezené, proto existence zmíněných averzí může být problémem takové úrovně, že logickým závěrem může být i opuštění záměru výzkum realizovat.

Vzhledem k tomu, že klíč druhé kategorie leží v rukou výzkumníka, protože se jedná o rozdíly dané volbami a rozhodnutím při výzkumu, měla by být cílem snaha identifikovat možný problém a hledání jeho řešení. Naopak třetí kategorie sdružuje aspekty, které jsou statictější, zdánlivě neměnné a předurčené externími faktory. Z našeho přehledu sem patří body 2, 4 a 5.

Do třetí pomyslné kategorie externích aspektů neovlivnitelných výzkumníkem můžeme zařadit aspekt č. 2 (starší vs. mladší narátoři). Můžeme jej pozorovat díky tomu, že oba výzkumy probíhaly s více než dvacetiletým časovým odstupem. V bodě č. 5 se naopak věnujeme věku tazatelek. Do této kategorie lze zařadit i případné genderové rozdíly, které mají strukturálně podobný dopad na vztah tazajícího a dotazovaného. S těmito parametry lze do jisté míry rovněž pracovat s tím, že zohledňujeme jisté genderové či věkové stereotypy. Při snaze o zobecnění můžeme tvrdit, že například věkový (ne)poměr není pro vztah mezi tazateli a narátory určující v tom smyslu, zda bude vztah konfliktní či přátelský. Věk tazatele i narátora určuje pouze rámeček, v němž bude rozhovor probíhat (vrstevníci se mohou odvolávat na některé aspekty, s nimiž mají oba dva zkušenost. Starší narátor popisuje mladšímu tazateli okolnosti, které sám tazatel nemohl zažít. Mladší narátor popisuje staršímu tazateli fenomény, které tazatel může vzhledem ke generační



bariéry jen obtížně pozorovat). Významná je však nakonec především komplikovaná kombinace individuálních vlastností, sociálního citu, badatelské strategie a mnoha dalších faktorů.

Posledním nepojednaným bodem v kategorii externích aspektů jsou rozdílné názory mezi tazatelem a narátorem (aspekt č. 4). Pro tazatele je vhodné zaujmout pozici pozorovatele, nikoli spoludiskutujícího. Snaha jakkoli polemizovat s narátorem by měla být potlačena. Pokud tazatele některé narátorovy věcné argumenty vnitřně iritují (a neshledává je „pouze“ zajímavými z výzkumného hlediska), je nutné hledat chybu hluboko v „genetickém kódu“ vzniklé situace, a to zejména na straně tazatelky/tazatele. Tato teze však nezahrnuje osobní urážky. V případě, že narátor tazatele slovně napadá a porušuje v daném kulturním prostředí obecně přijímané hranice zdvořilosti, závisí dokončení rozhovoru již jen na tazatelově ochotě či neochotě za daných okolností v rozhovoru pokračovat.

Pokud bychom měli vše shrnout, pak je jasné, že výsledky orálněhistorických výzkumů se odvíjejí mimo jiné od podmínek, za nichž rozhovory s narátory a narátorkami vznikají. Porovnáním dvou výzkumů, v nichž české tazatelky navštěvovaly narátory z řad sudetských Němců vyhnaných po druhé světové válce z Československa do Bádenska-Württemberska, jsme došli k závěru, že významný determinační potenciál pro vztah tazatele a narátora může mít v případě sudetoněmeckého tématu věk narátorů, okrajově také věk tazatelů. Lze se domnívat, že čím mladší je tazatel/ka a narátoři, o to méně je uplatnitelný princip kolektivní viny, protože poválečné události jsou již vzdálenější.

Naopak propojení narátorů se Sudetoněmeckým krajanským sdružením se nepodařilo identifikovat jako jednoznačně pozitivní či jednoznačně negativní faktor pro rozhovor s českými tazatelkami.

Rozhovory, které spolu vedou tazatelky/tazatelé, kteří jsou vnímáni jako Češi, a narátoři z řad Němců vyhnaných z Československa, patří do kategorie vyžadující zvláštní pozornost. V rámci takového výzkumu se totiž setkávají osoby reprezentující v symbolické rovině skupiny, které mohou být na makroúrovni vnímány jako antagonistické. Pro rozhovor je žádoucí, aby obě strany na začátku vysvětlily své motivace pro uskutečnění rozhovoru a našly společnou základnu, na níž se může vztah rozvíjet. Zároveň je zřejmé, že pochopení pro druhou stranu musí vyjadřovat zejména tazatel, který situaci inicioval za účelem získání rozhovoru. Je výhradně tazatelovým úkolem včas identifikovat (a pokud možno překonat) překážky vyplývající z konstelace setkání dvou „nepřátelských táborů“. Jedním ze způsobů, jak zejména svoji osobní pozici v průběhu výzkumu neustále kriticky nazírat, je podrobné vedení protokolu k rozhovoru, v němž tazatel věnuje dostatečný prostor sebereflexi.

Srovnáním dvou výzkumů se rovněž ukázalo, že první kontaktování potenciálních narátorů by mělo probíhat mimořádně citlivě, protože v případě chyby je riziko odmítnutí



rozhovoru vyšší než u výzkumů, kde nedochází ke konfrontaci dvou „nepřátelských“ táborů. Předchozí znalost zkoumané skupiny může průběh výzkumu usnadnit.

Praktická poznámka na závěr: Předkládaný článek se opírá pouze o publikovanou (jakkoliv podrobnou) zprávu etnoložky Libuše Volbrachtové o průběhu orálněhistorického výzkumu, jehož tématem byla integrace sudetských Němců ve Spolkové republice Německo po roce 1945. Na výzkumu se podílelo kromě Libuše Volbrachtové několik osob pod vedením Utze Jeggla na univerzitě v Tübingenu. Vzhledem k tomu, že některé indicie v publikovaném textu naznačují, že se během zmiňovaného výzkumu podařilo shromáždit větší počet rozhovorů, a navíc i s narátory, kteří přelomový rok 1945 zažili ve zralém věku (narození v letech 1910–1920), bylo by jistě zajímavé soubor rozhovorů včetně případných dalších výstupů z něj dohledat. To se pro potřeby předkládaného článku nepodařilo.





Zusammenfassung

ForscherIn als FeindIn für die Zeitzeugen? Zum oralhistorischen Interview zwischen vertriebenen Deutschen und tschechischen ForscherInnen

Das Ergebnis einer oralhistorischen Forschung hängt unter anderem davon ab, unter welchen Bedingungen die Interviews mit den Zeitzeugen entstehen. Die Beziehung zwischen dem/der ForscherIn und den Zeitzeugen gilt dabei als einer der wichtigsten Faktoren. Diese Beziehung wird von zahlreichen Faktoren beeinflusst, die weiter in zwei Gruppen geteilt werden können: erste Gruppe bilden die sog. unbeeinflussbaren und die zweite Gruppe die sgn. beeinflussbaren Faktoren. Unter die unbeeinflussbaren Faktoren gehören z. B. das Altersverhältnis zwischen den Gesprächspartnern, das Genderverhältnis oder die aktuelle gesellschaftliche und politische Lage. Zu den beeinflussbaren Faktoren zählen die Intensität der Vorbereitungen des Forschers/der Forscherin vor dem Treffen mit dem Zeitzeugen und teilweise auch die Stelle, wo das Interview stattfindet, oder die Atmosphäre während des Gespräches. Eine Kategorie für sich stellt das Thema des Interviews dar, das vom Forschungsziel abhängt. Der vorliegende Artikel beschäftigt sich mit einer Beziehung zwischen dem Forscher und dem Zeitzeugen in dem Fall, wenn die beiden ein Gespräch zu einem auf der Makroebene umstrittenen Thema führen, und die beiden Gesprächspartner dabei aus den Gegnerlagern stammen – symbolisch gemeint. Es kann sich um einen politischen, gesellschaftlichen, gender-orientierten usw. Konflikt handeln.

Der vorliegende Artikel beschreibt eine konkrete Situation, und zwar wenn eine tschechische Forscherin Gespräche mit sudetendeutschen Vertriebenen führt. Auf der rein symbolischen Ebene heisst es, „die Vertreterin der Vertreiber“ bege-

gnet den Vertriebenen, die 1945 aus der Tschechoslowakei vertrieben wurden. Die Autorin des Artikels stellt ihre eigene (noch nicht beendete) Dissertationforschung vor. Sie beschäftigt sich mit den vertriebenen Neubistritzer Deutschen und ihrer Integration in Baden-Württemberg, und zwar aus einer historisch-anthropologischen Sicht. Eigene Erfahrungen vergleicht die Autorin mit den Erfahrungen, die die leider schon verstorbene Ethnologin Libuše Volbrachtová in den 80er Jahren des 20. Jahrhunderts gemacht hat. Libuše Volbrachtová hat sich genauso mit der Integration der vertriebenen Deutschen in Baden-Württemberg beschäftigt, ihre Forschung wurde allerdings nicht durch ein einziges Abstammungsgebiet der Zeitzeugen bedingt. Beide Forscherinnen machten Interviews mit mehreren Zeitzeugen. Der Unterschied besteht darin, dass die Autorin des vorliegenden Artikels mit den Vertriebenen im großen und ganzen eine positive Erfahrung gemacht hat, während die Ethnologin Libuše Volbrachtová sogar einige Aggressionsattacken seitens der Zeitzeugen bewältigen musste.

Im umfangreichsten Kapitel des Artikels widmet sich die Autorin einer ganzen Reihe von Unterschieden zwischen ihrer eigenen Forschung und der Forschung von Libuše Volbrachtová. Die Unterschiede lassen sich als interne und externe beschreiben. Die internen Unterschiede entstanden durch die Tätigkeit der Forscherinnen oder des Forschungskollektives. Die externen Unterschiede wurden schon vor dem eigenen Anfang der Forschungsarbeiten vorprogrammiert. Zu den internen Unterschieden gehörte vor allem die Kommu-





nikationsart mit den Zeitzeugen. Während die Autorin des Artikels mit einer Gruppe gearbeitet hat, die sie schon vorher persönlich bei einer anderen Gelegenheit kennengelernt hatte, und jeden Termin hat sie mit den Zeitzeugen persönlich vereinbart, Libuše Volbrachtová hat die meisten Zeitzeugen am Tag des Interviews zum erstenmal im Leben gesehen. Der vorherige Kontakt (erste Anfragen) wurde auch von mehreren Mitgliedern des Forschungskollektives durchgeführt. Zu den externen Unterschieden gehörte vor allem der Alter der Zeit-

zeugen. Die Autorin des vorliegenden Artikels führte alle Gespräche mit der Generation der Vertriebenen, die 1945 erst im späteren Kindes- oder Teenageralter gewesen waren. Libuše Volbrachtová führte ihre Forschung um mehr als zwanzig Jahre früher durch. Somit konnte sie auch mit den Zeitzeugen sprechen, die ihre Heimat als Erwachsene verlassen mussten. Der soziale Abstieg nach ihrem Ankommen in Deutschland (ohne jede Eigentum) war darum grösser, und dadurch war auch die geistige Frustration tiefer.

